

NA KRIŽNOM PUTU PO HRVATSKOJ (1)

U samoj završnici Drugoga svjetskog rata mnoštvo vojnika i civila, zarobljenih na putu prema Koruškoj od strane Jugoslavenske armije i izručeni od britanskih jedinica, krenulo je na dugotrajan povratak, poznatiji pod nazivom križni put. Iza kolona ostajao je velik broj logora i masovnih grobnica, pa je radi povijesne istine potrebno prisjetiti se najvažnijih logora na prolasku kroz Hrvatsku i sudbine zarobljenika koji o njima svjedoče.

Mr. Martina Grahek-Ravančić

— Početkom svibnja 1945, prema zapovijedi Josipa Broza Tita kao ministra Narodne obrane, Generalštab Jugoslavenske armije izdao je naredbu o zarobljeničkim logorima. Njome se, prema potrebi, u pozadini JA trebaju ustrojiti zbirni logori u koje će se smještati ratni zarobljenici. Naknadno, zarobljenici će biti prebačeni u logore u pozadini. Svaki logor morao je imati svoje zapovjedništvo, koje uključuje zapovjednika, političkog komesara, intendanta i pisara, iz postrojbi Korpusa Narodne obrane Jugoslavije (KNOJ). Osim toga, u odredbi je stajalo da se »u svakoj komandi zbirnog logora kao i u zarobljeničkom logoru u pozadini mora nalaziti organ Ozne (Odjeljenja za zaštitu naroda)«. Prema uputama, logori su organizirani cijelim putem povratka zarobljeničke kolone, kroz Sloveniju, Hrvatsku i Srbiju. Postojeći logori mogu se podijeliti u tri skupine: tranzitni, sabirni i radni. Tranzitni su bili samo prolazna okupljališta odakle su osobe upućivane u sabirne logore. U njima su zarobljenici dijeljeni prema raznim kategorijama: vojnici - civili, časnici - vojnici, ustaše - domobrani, kao i prema okruzima iz kojih su potjecali. Tek nakon cjelovite obrade preživjeli su upućivani u radne logore. Tranzitni i sabirni logori nestaju tijekom 1946, dok se radni zadržavaju sve do početka 50-ih godina. Osim takve podjele, do sredine srpnja 1946. svi postojeći logori mogli su biti otvorenog ili zatvorenog tipa, nakon čega svi radni logori postaju zatvorenog karaktera. Prema dostupnim podacima, 1946. na području Hrvatske postoje 62 logora.

»Objašnjavanjem borcima tko su ti zarobljeni i što su napravili našem narodu, borci su počeli drugačije gledati na zarobljenike i znali su ih mrziti.«

»Ubijali su zato što ih mrze«

Nakon predaje i izručenja na Bleiburgu, kolone zarobljenih vojnika i civila krenule su na iscrpljujući put povratka kroz Sloveniju, prema Hrvatskoj. U njihovoj pratnji bili su pripadnici JA, koji su najveću pozornost trebali obratiti na »opreznost i predostrožnost« kod sprovođenja zarobljenika. Koliko je ta »predostrožnost« bila bezuvjetna i bespoštedna, svjedoče mnoge masovne grobnice u Sloveniji. U izvješću sekretara Komunističke partije Hrvatske 12. proleterske udarne brigade stoji: »Prilikom praćenja zarobljenika opazilo se da naši borci ne znaju mrziti zarobljenog neprijatelja. Oni su sa zarobljenicima suviše blago postupali...

Masovne grobnice - svjedočanstva o »opreznosti i predostrožnosti«

Objašnjavanjem borcima tko su ti zarobljeni i što su napravili našem narodu, borci su počeli drugačije gledati na zarobljenike i znali su ih mrziti. Mržnja prema neprijatelju se je osjetila kod kažnjavanja ustaških i četničkih zločinaca gdje borci nisu iste ubijali zbog naređenja, već zato što ih mrze.«

Dio zarobljenika koji je preživio sprovođenja i brojne logore pristigao je i do slovensko-hrvatske granice. Nakon Krapine organizirano je više manjih logora, kao npr. Mirkovci, Oroslavje i dr., koji su bili usputna stajališta na putu prema Zagrebu. Kolone koje su krenule prema Varaždinu, Ludbregu, Koprivnici i Đurđevcu dobile su naputak da »Štab IV. brigade ni u kom slučaju zarobljenike ne smije smještati u naseljeno mjesto, već na otvoreno i čisto polje (livada)«. Jedan od logora na putu prema Koprivnici nalazio se u Cvetkovcu.

Partizani su pljačkali zarobljenike

Na putu prema jugu prvo je veće sabiralište bilo u Samoboru. Primjerice, 18. svibnja u pratnji 12. krajiške brigade iz logora u Celju, prema Samoboru, krenulo je oko 40.000 zarobljenika. U gradu i njegovoj okolici organiziran je veći broj manjih logora: »Mala Rakovica«, Perivoj i Reiserov dvorac, »Park u Mlinskoj«, Šmidhen, Anindol, Vugrinščak i dr. U dvorcu su zarobljenici, prema svjedočanstvu preživjelog, »jeli lišće, čupali travu, gulili koru s drveća da utaže glad. Partizani su ulazili u taj logor i 'prepoznavali', pljačkali ljude, odvodili ih prema Okiću, tobože na prijeki sud.«

Logor je ostavljao »mučan i bijedan utisak radi gladi, goloćine, zapuštenosti i teške neizvjesnosti sudbine«. Jure Zovko, smješten u logoru između Samobora i Svete Nedelje, prisjeća se kako su za vrijeme njegova boravka u logor dolazile brojne kolone i mnogi kamionski transporti zarobljenika.

Veći dio zarobljenika nakon Samobora upućen je prema Zagrebu, gdje je bilo organizirano više, uglavnom tranzitnih logora za koje se, prema zapisniku sa sjednice Mjesnog komiteta Komunističke partije Hrvatske, Zagreb od 17. svibnja, navodi da

● Sredinom svibnja 1945. silno je mnoštvo vojnika i civila u Koruškoj, bježeći pred Jugoslavenskom armijom, stiglo do kraja puta: uslijedilo je izručenje i povratak križnim putem

trebaju biti što dalje od Zagreba. Očito pripremljeni logori nisu bili dovoljni za smještaj mnoštva ljudi pa je velik dio zarobljenika dane provodio na dvorištima. Logori su bili ograđeni žicom iza koje su se okupljali civili donoseći hranu i tražeći poznanike. Na zapadnom prilazu gradu, na području Jankomira nalazio se logor u kojem je bilo i po nekoliko tisuća zatvorenika. U tom logoru zarobljenici nisu duže boravili. Prema iskazu, zarobljenike su popisali i već su istu noć »digli nekoliko ljudi i više ih nismo vidjeli«. Otuda kolona je krenula prema barakama i zgradama logora na Kanalu, današnji Autobusni kolodvor, koji se navodi kao glavni logor za ispitivanja i raspoređivanja zarobljenika. Prema depeši OZN-e upućenoj 12. svibnja Vrhovnom štabu JA »na Kanalu ima 7000 zatvorenika i zarobljenika, među kojima je pronađeno 400 raznih koljača.« Istog dana održan je i sastanak Mjesnog komiteta KPH u Zagrebu, u čijem zapisniku se navodi kako u spomenutom logoru ima oko 10.000 »pohapšenih domobrana i drugih krivaca«.

»Raščišćavanje« logora na Kanalu

Bila je to »velika poljana okružena visokom žicom..., trule barake«, u koju su stalno »kapali« novi zarobljenici. Zarobljenici su najviše boravili pod vedrim nebom, a barake su bile pune stjenica. Kad su došli u logor, zarobljenici su morali sve što su imali »izvaditi i staviti pred sebe kako bi stražari mogli uzeti«. Takva

praksa očito nije bila nepoznanica jer se u dokumentima također navodi kako »borci i rukovodioci oduzimaju od zarobljenika i njihove privatne stvari, kao satove, prstenje, nalivpera i drugo. U ovom pogledu izdano je naređenje kojim se ovo zabranjuje, međutim neki rukovodioci su čak s oružjem prisiljavali zarobljenike da im predaju privatne stvari. Ovo postupanje se zabranjuje«. Stanko Lasić, opisujući logorsku svakidašnjicu, navodi kako je logor »danju spavao, noću 'radio'... Oči su bile uperene prema onim dijelovima logora, posebno čuvanim, gdje su na zemlji sjedili oni 'otpišani'. Čekali su kamione koji su ih odvozili. Svake noći isto«. S vaujske strane žice našao se Zvonimir Zorić, koji potvrđuje kako je prema popisima uprave logora započela prozivka, »kasnije su neki prozvanici žicom vezanih ruku na leđima utovareni u vojničke kamione i odvezeni«. Lutvo Ahmetović, zamjenik načelnika Ozne za Zagreb, navodi kako se nekoliko dana nakon ulaska jedinica JA u Zagreb »bacio na raščišćavanje logora na Kanalu«. S obzirom na broj zarobljenika koji je pristizao, »gotovo cijeli aparat Udbe za grad Zagreb pretvorio se u organe za hapšenje i istragu. Ta trka trajala je sve do kasne jeseni 1945. godine«.

Logoraši su umirali od gladi

Sljedeći logor nalazio se u Prečkom. U njemu je 15. svibnja bilo smješteno 15.000 osoba. Za nešto više od mjesec dana u logoru je bilo 3.900 ustaša i domobrana te 1.900 bolesnika. Među njima bilo je i 117 zarobljenih časnika te 151 dočasnik zrakoplovstva NDH. Sljedeći dan Ozna III šalje podatke za novih 13 zarobljenih pripadnika zrakoplovstva NDH, uz napomenu da se radi o »ustaški nastrojnim« osobama koje treba »detaljnije ispitati«. Jedan od iskaza navodi: »Smjestili su nas u prljave i trošne barake«, dok su bolesnici bili smješteni na bolničkom podu, bez dovoljne količine lijekova,

rublja i sapuna. Nakon dolaska zarobljenici su »temeljito opljačkani, skinuli su nam cipele, uzimali satove«. Prema nekima, provedena su identificiranja preko kraćih upitnika koji su se morali »ispuniti kratko i istinito«. Na osnovi njih uslijedila su razvrstavanja po činovima i rodovima vojske. Većina zarobljenika prisjeća se kako su dobili prvu hranu.

»Borci i rukovodioci oduzimaju od zarobljenika i njihove privatne stvari, kao satove, prstenje, nalivpera i drugo.«

Pero Bošnjak navodi: »Dobio sam prvu porciju pure, i to u okviru od dvorišne lampe jer nije bilo nikakvog posuda, pa su ljudi čak i u cipele i čizme trpali puru.« Takva »juha« uzrokovala je probavne probleme. Po 50 puta zarobljenici su odlazili

na »četiri prekrizene daske nad jednom dubokom jamom«. Hrana nije bila redovita, pa »svaki dan netko od logoraša umre od gladi. Za vrijeme dok sam bio u Prečkom, umrlo ih je najmanje pedeset. Leže na zemlji i umiru iscrpljeni od gladi i bolesti«. Ubrzo su i građani počeli donositi hranu, »čuvari su postupali s građanima neobično grubo... Kasnije su stražari propuštali samo kruh«. Prema izvještaju koji opisuje stanje u postrojbama hrvatske divizije KNOJ-a, posebno se ističe kako »imademo 10 slučajeva gdje su naši borci koji daju osiguranje zatvorima poslužili kao punktovi za vezu između zatvorenika bandita i njihovih prijatelja i porodica«. Možda upravo zbog toga neka svjedočanstva navode da je »pucano bez opomene«. Jedno od njih navodi kako su u logoru ljudi ubijani jer su uzimali hranu koja je dobacivana. Prema navodima, u logoru nije bilo ubijanja ili su bila pojedinačna, pa se čini da je ovaj logor bio mali »predah« za zarobljenike. Za neke je to bilo posljednje odredište na putu povratka. Logorsku svakidašnjicu lijepo opisuje Neđat Sulejmanpašić, koji navodi: »Vani žamor, izvikanje imena, otisak vojničkog života koji je još ostao. Idila - logora. Ravne crte, vodoravno i okomito, jednolično, oblici i boje. Barake i stupovi, dimnjaci i žice. Čovjek se navikava. Ali i nada.«

NASTAVLJA SE

● Da su za poslijeratne zločine odgovorne i jugoslavenske i (moralno) britanske vlasti, svjedoči fotografija o prisnom odnosu jugoslavenskog generala Sime Dubajića i britanskog obavještajca poručnika R. C. Lockheada

Usamoj završnici Drugoga svjetskoga rata mnoštvo je vojnika i civila, zarobljenih na putu prema Koruškoj od strane Jugoslavenske armije i izručeni od britanskih jedinica, krenulo na dugotrajan povratak, poznatiji pod nazivom križni put. Iza kolona ostajao je velik broj logora i masovnih grobnica, pa je radi povijesne istine potrebno prisjetiti se najvažnijih logora na prolasku kroz Hrvatsku i sudbine zarobljenika koji o njima svjedoče.

Mr. Martina Grahek-Ravančić

— Četvrti, veći logor koji je bio pod nadzorom Ozne grada Zagreba nalazio se u Maksimirskoj šumi. Zdravan Tokić bio je jedan od zarobljenika koji je iz Prečkog nakon nekoliko dana prebačen u Maksimir: »Treći dan kako smo u Maksimiru opet smo počeli dobivati neku hranu, jednom dnevno, tek toliko da preživimo... Svaku večer, prije zalaska sunca, postrojavaju nas, prozivaju i odvođe.«

Intelektualci pokupljeni po Zagrebu

Prema navodima, u posljednjoj baraci logora bili su smješteni intelektualci koje je novi režim »pokupio po Zagrebu«, »a bilo ih je toliko da nisu mogli svi stati u baraku«. Mata Rajković, voditelj dvaju istražnih komisija u logorima na Kanalu i Maksimiru, navodi: »Želim reći da s pripadnicima vojnih ustaških formacija, koji su se zatekli u Maksimiru i na Kanalu, moje istražne ekipe nisu imale nikakvog posla.« Prema njegovu iskazu članovi komisije »tražili su samo krivce i odgovorne za zločine, naredbodavce i izvršioce. To smo dobivali direktnim ispitivanjem«. Prema iskazima, ispitivanja su trajala »po nekoliko sati, pa kad se žrtva vratila natrag, većinom bi bila prebijenih rebara i izbitih zuba«. Jedna od žena u logoru navodi kako su građani donosili hranu zarobljenicima i tražili poznate. »Partizani su ljutito gledali na tu masu naroda, pa su ih pokušavali rastjerati, a oni bi se skupili opet na drugom kraju.« Za dio zarobljenika pretpostavlja se da su likvidirani na gubilištima iza Šumarskog fakulteta, u Maksimirskoj šumi i šumi kraj Granešine.

»Udaraju koga god dohvate kundacima«

Dio kolona nastavio je prema Karlovcu, u čijem su se jugozapadnom dijelu grada nalazile barake gdje su zarobljenici »čak nahranjeni«. U istim barakama smješten je i Hasan Selimović koji je u logoru, kako navodi, zatekao oko 1.500 zarobljenika. Prema naređenju, zarobljenici su krenuli prema logoru Černernici. Prema navodima, iza ulaza je bila jama »14 koraka i 3 stope duga i 9 koraka i 2 stope široka« i pokrivena hrastovima. Prema iskazu Ivana Dragičevića Petrova, bivšeg partizana, u logoru je uvijek bilo »nekoliko stotina ljudi, a ponekad, prema svjedočanstvima očekivada, tamo je bilo zatvoreno preko 1.500 ljudi«. U

»Svaku večer postrojavaju nas, prozivaju i odvođe«

● Zarobljenici su usprkos svim međunarodnim konvencijama izdvajani iz kolona...

logor su dopremani »domobrani i ustaše, odreda mladići, a mnogi nisu navršili ni 20. godinu«. Tu brojku navodi i Pero Bošnjak, prema kojem je u logoru stradalo oko 650 osoba. Nepodudarnost brojaka potvrđuje Krunoslav Draganović prema kojem je kroz logor prošlo »po najnižoj procjeni 9.000 hrvatskih vojnika koji su bili postrjeljeni na Topličkoj kosi, svi osim 1.400 ljudi koje je od iste sudbine spasila nenadana amnestija«. Prema izvješću Ozne za Hrvatsku od 14. kolovoza, stoji kako su prema ukazu o amnestiji iz spomenutog logora otpuštene 944 osobe, dok je u logoru ostalo njih 36. Uz takve procjene teško je odrediti barem okviran broj stradalih u logoru.

Zarobljenici koji su upućeni prema Sisku uglavnom su pristizali do

»Zarobljenicima su pomagali civili koji su donosili hranu i lijekove. Logorska straža tjerala je civile, a zarobljenicima je zabranjivala da se približavaju žici.«

sabirnog logora Viktorovac, gdje su u skupinama po četiri ulazili u logor. »Čuvari, koji su stajali s obadvojju strana vratnice, udaraju koga god dohvate kundacima... Stotine padaju pod težinom udaraca. Dio ih ustaje i bježi u logor da spasi goli život, dok dio onih koji su bili vođeni i preslabi da izdrže udarce ostajali su ležati izvan i unutar vratnice.«

Svako jutro iznosili su preminule

Ubrzo su podijeljeni obrasci prema kojima su zarobljenici trebali biti razvrstani i raspoređeni po kotarevima. Po završetku popisivanja u logor je stigao kamion kojim je odvezeno stotinjak osoba. »No, prije nego su se penjali na kamione povezani su dvojica i dvojica žicom.« Za vrijeme boravka u logoru vršena su i brojna prepoznavanja na osnovi kojih su zarobljenici odvođeni. Zanimljivo je, prisjeća se Jure Zovko, da su u Sisku časničke, dočasničke, ustaške te mnoge druge odore u potpunosti iščezle. Zarobljenici su dobili hrane,

● ...i ubijani bez suda i presude rezanjem grkljana...

»tek da ne umremo«, pa se ubrzo logorom proširio tifus. U logoru je bila i ambulanta s tri liječnika koji nisu raspolagali ni sa kakvim lijekovima. »Iz ovih baraka... svako jutro iznosili su one koji su tijekom dana i noći preminuli i ubacivali ih u kamion.« Zarobljenicima su pomagali civili koji su donosili hranu i lijekove. Logorska straža tjerala je civile, a zarobljenicima je zabranjivala da se približavaju žici. U takvim uvjetima prolazili su dani, do daljnjeg pokreta.

Bjelovar, kao sljedeće čvorište na dugotrajnim putovima, bio je određeno za velik broj kolona koje su vlakom kretale iz Zagreba u pravcu Dugog Sela. Otuda je jedan dio kolona krenuo, vezan po dvoje, prema mjestu Lupoglav u kojem je bio organiziran logor. Prema sjećanjima, i ovaj su put uslijedila izdvajanja časnika, koje nikada više nisu susreli. Otuda, kako se navodi, mnogi zarobljenici nisu mogli dalje, a partizanska pratnja nudila je prijevoz koji, čini se, nije nikada stigao. Na izlasku iz logora zarobljenici su morali »trkom proći kroz uska vratanca, a partizani bi svakog koji prolazi udarali štapovima, kundacima«.

Dolaskom u Bjelovar zarobljenici su odvođeni u logor (vojarna Vojnović) na kraju Zagrebačke ulice. Vjekoslav L. Lasić navodi kako je po njegovu dolasku u logoru bilo već mnoštvo ljudi. Među njima našao se i Josip Hećimović koji navodi kako su i u tom logoru dobili upit-

● ...ili metkom u glavu

nike prema kojima je vršena selekcija. Takav postupak bio je u skladu s napatkom koji je prosljedila Ozna za područje X. korpusa, a prema kojemu posebnu pozornost treba obratiti na »točke u kojima se navode mjesta i borbe u kojima je sudjelovao, jedinice u kojima je bio... kako bi se o njemu mogao stvoriti točan sud. Paziti na godinu rođenja«. Prema navodima i u ovom logoru uslijedila su »politička prepoznavanja«, dok je dio zarobljenika određen u »radni bataljun«.

»Iz šovinističkih razloga ubijaju«

Nikola Pavelić navodi kako je 1.200 zarobljenika odvedeno u uvjerenju da idu raditi u ciglanu između Gudovca i Klokočevca, no umjesto toga svi su, čini se, strijeljani. Zanimljivo je kako je 18. srpnja u Zagrebu, na sjednici CK KPH, odlučeno da se zarobljeni mladi domobrani rasporede u radne bataljune, dok se o stanju u logorima navodi: »U logorima je slabo, pitanje se zaoštrilo nepravilnim postupcima prema zarobljenicima... Treća crnogorska divizija u Bjelovaru slabo se odnosi prema domobranima... Potrebno je obezbijediti korespon-

»Ispitivanja su trajala po nekoliko sati, pa kad se žrtva vratila natrag, većinom bi bila prebijenih rebara i izbitih zuba.«

denciju njih sa njihovim obiteljima. Ne smijemo dozvoliti da pojedinci iz šovinističkih razloga ubijaju neke zarobljene domobrane.«

Treba napomenuti kako je 28. svibnja 1945. Generalštab JA donio odluku: »Zarobljeni domobrani ne smatraju se više zarobljenicima i bit će povučeni iz logora za popunu naših jedinica. Ovo se ne odnosi na oficire i podoficire koji i dalje ostaju u logorima kao zarobljenici.« Spomenutu odredbu trebale su provoditi isključivo vojne korpusne oblasti na kojima se nalaze logori i zarobljenici. Takav postupak trebalo je, prema riječima Vladimira Bakarića, »protumačiti kao velikodušnost«. Pitanje je koliko je spomenuta velikodušnost bila učinkovita ako se o njoj raspravlja gotovo dva mjeseca nakon donošenja prvotne odluke.

Prema iskazima, veliko olakšanje predstavljali su paketi koji su »samo stizali s one strane žice«. Osim toga, čini se da je u logoru podijeljena hrana. Isplatilo se na kazanima čekati i po sat vremena jer su dobivena »četiri kuhana krumpira, malo čorbe, konzerve, ali dobre, masne čorbe, komadi mesa, svakom, i to ukusnog, i najzad četvrtinu velikog svježeg kruha«. Prema popisima, dio zarobljenika nakon bjelovarskog logora grupiran je i upućen u mjesta prebivališta. Prema napatku, koji je 25. svibnja Ozna za oblast X. korpusa uputila Opunomoćeništvu Ozne za moslavačko područje, stoji kako se svi zarobljenici bjelovarskog i moslavačkog područja trebaju odmah uputiti »dolinom Save pravac Vinkovci«.

U logor bez ikakve presude

Iz Bjelovara manji dio zarobljenika odveden je prema Koprivnici gdje su se spajali s kolonom iz smjera Varaždina i smješteni u logoru Danica, u kojem je hrana dobivana jednom na dan, a zarobljenici su više puta prozivani, postrojavani i popisivani. Neki konkretniji podaci o broju zarobljenika tog logora ne postoje, a čini se da će ih biti teško utvrditi. Prema literaturi, zarobljenici su otpremani i u logor Velika Pisanica. U izvješću stoji kako je u Velikoj Pisanici »bilo prilično neispravnosti sa strane Komande područja i Ozne, pošto su oni upućivali u taj logor i one koji nisu bili pred sudom i sud nije za njih donosao nikakvu presudu«. Prema popisima, u spomenutom logoru 6. srpnja 1945. bio je 831 logoraš, od kojih je 288 zarobljeno na povlačenju kroz Sloveniju. Nepuna tri mjeseca kasnije, prema izvješću javnog tužitelja za Okrug Bjelovar, broj zarobljenika u logoru porastao je na 933.

NASTAVLJA SE

U samoj završnici Drugoga svjetskoga rata mnoštvo vojnika i civila, zarobljenih na putu prema Koruškoj od strane Jugoslavenske armije i izručeni od britanskih jedinica, krenulo je na dugotrajan povratak, poznatiji pod nazivom križni put. Iza kolona ostajao je velik broj logora i masovnih grobnica, pa je radi povijesne istine potrebno prisjetiti se najvažnijih logora na prolasku kroz Hrvatsku i sudbine zarobljenika koji o njima svjedoče.

Mr. Martina Grahek-Ravančić

— Prolazeći kroz Viroviticu i Slatinu, već prorijedene kolone pristigle su do Osijeka, točnije do logora Zeleno polje (industrijski prostor Kolarove ciglane). »Tu su nas prisiljavali da kažemo kojoj smo vojsci pripadali.« U sjećanjima se navode različite procjene o broju zarobljenika u logoru. Josko Rukavina navodi kako se na polju logora našlo oko 50.000 ljudi, dok Dragan Truhli navodi da je bilo oko 20.000 zarobljenika. Možda približan segment nudi Dragutin Pavlina koji je pri popisivanju ljudi u stroju, izbrojio 2.998 zarobljenika.

»Kruna« od bodljikave žice

U logoru su provođena i ispitivanja, nakon čega su zarobljenici odlazili. »Svaki dan su dolazili organi Ozne i odvodili zarobljenike transportirajući ih u zatvorenim vagonima u njihova boravišna mjesta.« Među sjećanjima nema spomena o težim mučenjima, tek pronalazimo slučaj kada su zarobljenici bili prisiljeni nositi »krunu« od bodljikave žice, pri čemu bi ih udarali štapom po glavi. Većina memoara navodi kako se oko logora okupilo mnogo mještana koji su, tražeći poznate, donosili hranu i odjeću. Unatoč tome, zarobljenici su bili sve nemoćniji, a logorom su se širile razne bolesti. Rijetki bolesnici, nakon ispitivanja prebacivani su u neki dvorac te odatle dalje prema Požezi.

Iz osječčkog je logora dio zarobljenika krenuo prema logoru Krndija, koji je od svibnja 1945. služio kao prolazni logor za ratne zarobljenike. Tim putem krenuo je i Petar Mikulić. Njegova skupina u logoru zadržala se do listopada 1945, nakon čega su prebačeni u druge zarobljeničke logore u Vojvodini i Hrvatskoj. Krajem lipnja Krndija je postala kažnjenički logor, a od sredine kolovoza logor za Folksdojčere.

Dolaskom u Požegu zarobljenici su smješteni u logor Glotež, bivšu vojnu radionicu i skladište, koji se nalazilo uz desnu obalu rječice Orljave i željezničke pruge za Pleternicu. Zarobljenici su smješteni u barakama, ali i po dvorištu logora. Prema svjedočanstvima, u logoru je bilo oko 30.000 do 40.000 zarobljenika. Nakon dolaska uslijedila su popisivanja. Iako je u logoru dijeljena »nekakva juha«, zarobljenici su bivali sve nemoćniji. Pred logor su dolazili civili i donosili hranu zarobljenicima. Odluče-

Individualna i zapovjedna odgovornost "jugovrha"

no je da uprava logora zaprimi i dijeli hranu, no čini se da se civili toga nisu pridržavali te su prilazili do logorske žice i samoinicijativno dijelili hranu. Stoga, »stražarima nije preostalo drugo nego da upotrebe oružje«. Osim toga, »vode nam nisu dali piti, iako potok teče kraj logora, jedno 20 metara od žice.« Po logoru su se širile razne bolesti pa je »svakodnevno umiralo na stotine ljudi od trbušnog tifusa«. Zanimljivo je kako se na sjednici Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske u Zagrebu 6. srpnja 1945. navodi da partijski rukovodioci šalju neispravna izvješća o stanju u svojim oblastima (okruzima), te se kao primjer ističe proširenost tifusa u logorima, za koji je »izjavljeno da ga nema, a ustvari ga je bilo«.

Od Požege do Srbije i Makedonije

Dio zarobljenika koji su bili mlađi (riječ je o godištima od 1925. do 1929) puštani su kućama ili su novačeni u JA. Iz Požege dio kolona upućen je prema Vinkovcima gdje im se pridružuju zarobljenici iz smjera Slavenskog Broda. Većina je kratko zadržana u logoru u kojem je »straža lijepo postupala« sa zarobljenicima. Možda se upravo zbog toga u dokumentima navodi kako se u spomenutom logoru ne iskorištava dovoljno radna snaga zarobljenika. Osim toga, u logoru se pojavio pjegavi tifus od kojeg je oboljelo 20 zarobljenika.

Ostatak zarobljenika tako je pristigao do Srijema, odakle su kolone krenule prema Šidu, Srijemskoj Mi-

Prema velikom broju izloženih iskaza nužno se uočava razlika između onog što norme konvencija propisuju i onoga što je činjeno na terenu.

trovici, Zemunu, Beogradu, Pančevu i Beloj Crkvi, te putem koji je vodio preko Iriga, Fruške gore, Kamenice, Petrovaradina, Novog Sada, Vršca do Kovina i dalje prema južnoj Srbiji i Makedoniji. Prema izvješću Dimitrija Georgijevića, opunomoćenika Ozne za Jugoslaviju, od 12. lipnja 1945, upućenom Aleksandru Rankoviću, načelniku Ozne, u Hrvatskoj postoji 12 logora u kojima se ukupno nalazi 50.175 zarobljenika Nijemaca. Zarobljeni pripadnici Oružanih snaga NDH uglavnom su prebačeni u logore u Vojvodinu:

Pazovu, Apatin, Sombor i Glogonj. U izvješću poslanom mjesec dana kasnije, točnije 12. srpnja, njemački zarobljenici nalaze se u Karlovcu, Petrinji, Sisku, Zagrebu, Ludbregu, Bjelovaru, Osijeku, Našicama, Vinkovcima, Podravskoj Slatini, Slavonском Brodu, Novoj Gradiški, Viroviti, Daruvaru, Kninu, Splitu, Đakovu i dr. Prema navodima, većina pripadnika OS NDH i dalje je u Vojvodini, te se spominje svega 118 domobrana iz logora u Vukovaru.

Veći dio zarobljenika otpušten je s proglašenjem opće amnestije 3. ko-

● U masovnim su grobnicama pronađene brojne proteze koje govore o pogubljenim invalidima i koluti žica kojima su zarobljenici bili vezani na putu prema stratištima

lovoza 1945. Dobivenom otpusnicom trebalo se vratiti u mjesta prebivanja - bez prava povratka.

Nakon amnestije u istražne zatvore

Proglašenjem amnestije nisu završile patnje, napuštanjem logora dio osoba upućen je u brojne istražne zatvore nakon kojih su slijedili sudski procesi i višegodišnje zatvorske kazne ili boravak u radnim logorima. Prema zapovjedi Josipa Broza Tita, vrhovnog zapovjednika JA od 2. ožujka 1946, nalaze se »da se otpuste iz logora lica jugoslavenskih nacionalnosti - pripadnici neprijateljskih vojnih formacija, osim onih protiv kojih je poveden krivični postupak«. Ta odredba uključivala je sve osobe koje su bile zarobljene ili u vrijeme rata ili za vrijeme kapitulacije, a nalaze se u logorima ili na raznim radovima. Bila je to, za rijetke preživjele, posljednja mogućnost »da dadu dokaz o svojoj privrženosti FNRJ i da radom na obnovi zemlje isprave uč-

Pred logor su dolazili civili i donosili hranu zarobljenicima. Odlučeno je da uprava logora zaprimi i dijeli hranu, no čini se da se civili toga nisu pridržavali te su prilazili do logorske žice i samoinicijativno dijelili hranu. Stoga »stražarima nije preostalo drugo nego da upotrebe oružje«.

njene greške i štete nanese na štim redovima«.

Prema izvješću Ozne za Hrvatsku od 14. kolovoza, u logorima Bjelovar, Čemernica, Prečko, Dubovac i Maksimir prilikom primljene amnestije zatečeno je 6.227 zarobljenika, od kojih je 5.846 otpušteno. Njih 381 nije bilo obuhvaćeno amnestijom, pa su stoga upućeni okružnim odjeljenjima na daljnji postupak. Ukupan broj amnestiranih spominje se u izvješću koje je Odjel za ratne zarobljenike Ministarstva narodne obrane FNRJ uputio 20. veljače 1946. Dimitriju Ge-

orgijeviću, opunomoćeniku Ozne, navodeći kako je po ukazu amnestirano 41.320 zarobljenika, te da je po dodatnim molbama otpušteno njih još 5.035.

Pogažene Haška i Ženevska konvencija

Biti pobjednik nakon četverogodišnjeg rata značilo je uživati određene privilegije, no postojale su i neke obveze, pa je stoga sveukupna događanja nužno promatrati u svjetlu tada važećih norma međunarodnog ratnog, humanitarnog i kaznenog prava, čiji izvori su Haška konvencija (»O zakonima i običajima kopnenog rata«) iz 1899. i 1907. i Ženevska konvencija (o poboljšanju sudbine ranjenika i bolesnika u vojskama na bojnom polju i o postupanju s ratnim zarobljenicima) od 27. srpnja 1929. godine, a čije su potpisnice bile i Velika Britanija i NDH i Demokratska Federativna Jugoslavija. Prema tim odredbama, ratnim se zarobljenicima smatraju svi vojnici i časnici zarobljene vojske, kao i pripadnici dobrovo-

bljene osobe zadržavaju svoja građanska prava (čl. 3). Zemlja u čijoj se vlasti nalaze ratni zarobljenici mora se brinuti za njihovo uzdržavanje (čl. 4). Osobe su dužne otkriti svoj identitet, a prema pravima mogu zadržati predmete osobne uporabe, osim oružja, vojne opreme i vojnih dokumenata (čl. 5, 6). Neposredno po zarobljavanju osobe se moraju smjestiti na položaje koji su dovoljno udaljeni od područja ratnih operacija, kako ne bi bili u opasnosti (čl. 7). Odredbe jasno govore o transportiranju zarobljenika i njihovu smještaju u logore. Prema njima, dopušteno je zarobljenike pješke evakuirati u logore, i to u etapama od 20 kilometara na dan, osim ako nije potrebno dosezanje izvora vode i spremišta hrane. Zarobljenici se trebaju smještati u zgrade ili barake koje omogućuju sve higijenske i zdravstvene uvjete (čl. 10). Osim toga, točno je propisana prehrana (čl. 11) te svi ostali uvjeti potrebni za ljudski odnos prema zarobljenicima, a posebno se zabranjuje svaki oblik okrutnosti i kolektivna kazna (čl. 46). Što se tiče kažnjavanja, određeno je kako vojničke i sudske vlasti zemlje koja drži ratne zarobljenike mogu kazniti onim mjerama koje su predviđene za ista djela protiv vojničkih osoba njihove vojske. Zemlja je dužna, po završetku ratnih operacija, omogućiti povratak ratnih zarobljenika u domovinu.

Prema velikom broju prije izloženih iskaza nužno se uočava razlika između onog što norme konvencija propisuju i onoga što je činjeno na terenu. Stoga je odgovornost jugoslavenskih vlasti moralnog, ali i pravnog karaktera te individualne i zapovjedne naravi, od samih jedinica na terenu do najvišega državnog vrha.

SVRŠETAK